

С.В. ЗЕЛЯНКО

ІНТЭРТЭКСТУАЛЬНЫ ЭФЕКТ ЖУРНАЛІСЦКАЙ ДЗЕЙНАСЦІ (карэктіроўка стылістычнага рэгістру)

Рассматриваются проблемы редактирования журналистского текста в ситуации постмодернизма. Приводится схема редакторско-концептуального анализа включения интертекста в структуру публицистического произведения.

This article focuses on the edit problem of the journalistic text in situation of postmodernism. There's scheme of the making edit-conceptually analysis of the inclusion intertext to the journalistic text structure in this article.

Праўка публіцыстычнага тэксту, як і літаратурная апрацоўка любой унутрана арганізаванай паслядоўнасці адрэзкаў пісьмовага твора, агучанага ці запісанага выказвання, якое адносна закончана па сваім змесце і пабудове, грунтуецца на агульнай методыцы і практыцы рэдагавання. Але паэтыка постмадэрнізму прымушае сучаснага рэдактара звяртаць увагу на наяўнасць у публіцыстычным дыскурсе інтэртэкстуальных украпін - слядоў ці нават цэлых корпусаў «чужых» тэкстаў у структуры ўласна аўтарскага твора. Такім чынам, у эпоху постмадэрнізму рэдактар прымушаны працаваць не толькі з творами пэўных аўтараў, але і з тэкстамі іншых суб'ектаў камунікацыі, на якія спасылаецца журналіст.

У аснову прапануемай схемы правядзення рэдактарска-канцэптуальнага аналізу ўключэння ў структуру публіцыстычнага твора інтэртэксту пакладзены: прынцыпы метадыкі і практыкі рэдагавання, сфармуляваныя А. Мільчыным, К. Накаракавай, М. Сікорскім, Д. Разенталем; палажэнні кагнітыўнай тэорыі (К. Левіна, Э. Толмена, Л. Фестынгера) і тэорыі інтэртэксту (Ю. Крысцевай, М. Бахціна, Ю. Лотмана, П. Торапа); метадалогія дыскурснага аналізу тэкстаў СМІ (В. Іўчанкаў); зместавыя пастулаты журналістыкі як сферы навуковага пазнання (І. Сачанка, Б. Стральцоў, С. Смятаніна).

Рэдактарскі аналіз заключаецца ў выяўленні і скасаванні прафесійна неапрацаваных, аб'ектыўна няўдалых прыкладаў уключэння інтэртэкстуальных укрэпін у тэкст публіцыстычнага артыкула. Канцэптуальнасць аналізу вынікае з вызначэння і падкрэслівання асобнай ролі аўтара ў арганізацыі медыяпаведання з выразным інтэртэкстуальным эфектам, пад уздзеяннем якога знаходзяцца і сучасны журналіст, і рэцыпіент твора, што прымушае разглядаць стваральніка тэксту (журналіста) раўназначным успрымальніку (чытачу).

Схема правядзення аналізу складаецца з дзесяці пунктаў.

1. Правядзенне класіфікацыі інтэртэкстуальнага прыёму і вылучэнне яго віду. Аперацыя дазваляе атрымаць першаснае ўяўленне пра аўтарскае ўключэнне ў структуру публіцыстычнага твора інтэртэксту (канцэптуальны аспект аналізу). На падставе сабранага фактычнага матэрыялу (прыклады выкарыстання журналістамі інтэртэкстуальных прыёмаў) вылучаны інтэртэкстуальныя сродкі: алюзія, цытата, рэмінісцэнцыя, інтэрстылёвае таніраванне (гл. Зеляно 2005, 15).

Алюзія - сяднясенне вядомых тапонімаў, антрапонімаў, гістарычных дат і сітуацый з адпаведнікамі ва ўласным публіцыстычным творы для стварэння гісторыка-культурнага кантэксту. «З пункту гледжання стылістыкі дэкадзіраванне алюзія з'яўляецца адным з магчымых відаў квантаў інфармацыі. Адно такое імя мае вялікі асацыятыўны патэнцыял» (Арнольд, 1992, 54-55).

Вылучаюцца наступныя віды **алюзіі**:

■ **антрапанімічная** - інтэртэкстуальны сродак, які ў маўленчай практыцы выражаецца ўласным імем (*Цыцэрон, Ленін, Усяслаў Чарадзеі*), пры выкарыстанні якога журналіст намагаецца стварыць патрэбны для рэалізацыі мастацкай задумы гісторыка-культурны кантэкст;

■ **сітуацыйная** - упамінанне вядомай сітуацыі, праўдзівай альбо выдуманай (*вяртанне блуднага сына, Нюрнбергом працэс*), звязанай з шэрагам асацыяцый і канатацый, што павінна адбівацца на чытацкім успрыманні аўтарскага тэксту;

■ **тапанімічная** - выкарыстанне назвы вядомага геаграфічнага аб'екта (*рака Няміга, Кулікова поле, Ватэрлоо*) для стварэння ў свядомасці рэцыпіента інфармацыі асацыяцый, звязаных з тапонімам;

■ **хрананімічная** - упамінанне пэўнай, шырока вядомай даты, якая ўвайшла ўжо ў гісторыка-культурны дыкурс (*1 верасня, 8 сакавіка, 22 чэрвеня*) і выклікае ў чытацкай аўдыторыі патрэбныя аўтару асацыяцыі.

Рэмінісцэнцыя - выкарыстання журналістам ва ўласным публіцыстычным творы (завуалёваная або адкрыта) асобныя рысы, характарыстыкі, апісанні, фразы з папярэдняга літаратурнага дыскурса, якія павінны выклікаць у рэцыпіента інфармацыі ўспаміны, асацыяцыі з іншым літаратурным творам.

Вылучаюцца два віды **рэмінісцэнцыі**:

- **імпліцытная** - завуалёваная, ускосная спасылка на іншы тэкст, твор;

■ **экспліцытная** - разлічаная на чытацкае пазнаванне ўскосная адсылка да іншага тэксту, да знаёмай чытачу фразы з іншага твора.

Цытата - наўмыснае ўвядзенне журналістам чужых слоў або фрагментаў выказванняў у структуру ўласнага публіцыстычнага артыкула. Вылучаюцца наступныя віды **цытат**:

■ **уласна цытата** - уключэнне аўтарам у твор яўных, нязмененых, цэльных чужых тэкстаў альбо іх элементаў;

■ **трансфармаваная** - уключаны аўтарам у матэрыял перапрацаваны, трансфармаваны з мэтай рэалізацыі пэўнай мастацкай задумы элемент чужога твора.

Інтэрстылёвае таніраванне - прыём, сутнасць якога ў выкарыстанні журналістам лексічных адзінак абмежаванай сферы выкарыстання, або лексем аднаго стылю ў тэксце іншай стылёвай накіраванасці, як варыятыўных сродкаў намінацыі для аднаўлення ў публіцыстычным тэксце рэальных сітуацый (гл. Сметанина 2002, 160-161).

У прыёме інтэрстылёвага таніравання вылучаюцца два віды:

■ **інтэрстылёвыя ўкрапіны** - лексічныя адзінкі аднаго стылю, уключаныя аўтарам ва ўласны твор іншага стылю з мэтай стварэння пэўнага каларыту і спараджэння ў чытача пры рэцэпцыі тэксту адпаведных асацыяцый;

■ **інтэрлексемы** - канататыўна афарбаваныя моўныя адзінкі абмежаванай сферы выкарыстання, якія ўжываюцца замест агульнапрынятых для адлюстравання ў тэксце пэўнай рэальнай сітуацыі.

2. Вызначэнне **маркіраванасці-немаркіраванасці** інтэртэксту ў творы. Гэта дазваляе прааналізаваць уласна аўтарскае стаўленне стваральніка артыкула да інтэртэкстуальнага запазычання і да яго ролі ў публіцыстычным творы (канцэптуальны бок аналізу), а таксама праверыць правільнасць і дакладнасць спасылкаў на крыніцы інтэртэксту (рэдактарскі аспект аналізу).

У залежнасці ад мэты, да якой імкнецца аўтар артыкула пры выкарыстанні інтэртэксту ў публіцыстычным творы, яно можа быць вылучана розным чынам:

■ **двукоссем**, калі публіцыст хоча прадэманстраваць чытачу, што ён (аўтар) звяртаецца да крыніцы запазычання ці спасылаецца на прэцэдэнтнага аўтара;

■ пазначанай у тэксце публіцыстычнага артыкула **спасылкай на імя** ўласнае ці творчае аўтара твора, з якога быў узяты запазычаны інтэртэкстуальны матэрыял;

- пазначанай у тэксце **спасылкай на крыніцу** запазычання інтэртэксту (назва прэцэдэнтнага мастацкага твора, агульнавядомае выказванне і г. д.);

- **ускоснай мовай**, калі стваральнік публіцыстычнага артыкула прапануе чытачам выкарыстаны інтэртэкстуальны матэрыял з ускоснай адсылкай да прэцэдэнтных аўтараў, мастацкіх твораў, розных дыскурсаў, крыніц запазычання. Трэба адзначыць, што журналіст можа наўмысна, для дасягнення пэўных мастацкіх задум, ніяк не маркіраваць інтэртэкст ва ўласным творы.

3. Вызначэнне крыніцы інтэртэкстуальнага запазычання - **прэтэксту**. Пры вызначэнні прэцэдэнтнага для публіцыста тэксту можна атрымаць некаторую аб'ектыўную інфармацыю пра светапоглядную пазіцыю стваральніка твора.

4. Вызначэнне **месцазнаходжання запазычання** ў публіцыстычным артыкуле. Гэта дазваляе зрабіць шэраг высноў наконт стаўлення аўтара да інтэртэксту (канцэптуальны аспект аналізу). Журналіст для дасягнення мастацкага эфекту можа выкарыстоўваць уключэнні ў моцных пазіцыях тэксту, да якіх будзе прыцягнута асабліва ўвага чытача: рубрыка, падрубрыка, загаловак, падзагаловак, лід, заканчэнне артыкула.

5. Вызначэнне **мэты** выкарыстання інтэртэксту. Аперацыя дазваляе атрымаць грунтоўную інфармацыю пра светапогляд публіцыста з паралельнай ацэнкай адпаведнасці мэты выкарыстання інтэртэксту яго рэалізацыі ў артыкуле. Вылучаем наступныя мэты:

■ **трансфармацыя пазычанага матэрыялу** - перапрацоўка і пераасэнсаванне інтэртэксту для яго далейшага выкарыстання ўжо ў трансфармаваным выглядзе;

■ **парадзіраванне** - выкарыстанне інтэртэкстуальнага ўключэння з мэтай яго высмеивання, прадстаўлення ў смешным выглядзе, сатырычнага ці камічнага пераймання альбо знешняга скажэння, здзеку;

■ **імітацыя** - майстэрскае перайманне ці паўтарэнне пэўных матываў, сюжэтаў, падзей, характараў, лёсаў герояў, якія былі запазычаны з прэцэдэнтных крыніц;

■ **палеміка** - выкарыстанне інтэртэкстуальнага матэрыялу публіцыстам з мэтай спрэчкі альбо абмеркавання навуковых, літаратурных, палітычных, мастацкіх пытанняў з аўтарам ці крыніцай запазычання;

■ **сумесная творчасць** - выкарыстанне інтэртэксту з мэтай пацвярджэння альбо абвяржэння чужой думкі, інтэртэкст разглядаецца як пункт гледжання сааўтара;

■ **развіццё традыцыі** - працяг, развіццё, распрацоўка і паралельная перадача публіцыстам на аснове прэцэдэнтных тэкстаў, аўтараў і крыніц звыклых, здаўна знаёмых чытачу сюжэтных ліній, матываў, падзей, сітуацый;

■ **узбагачэнне сэнсу** - запазычанне і далейшае выкарыстанне інтэртэксту для замацавання, пацвярджэння, удакладнення і падтрымкі ўласных пазіцый і думак;

■ **нейтралізацыя сэнсу** - аслабленне, знішчэнне публіцыстам пры дапамозе лексічных сродкаў уплыву і ўздзеяння, якія аказваюць прэцэдэнтных тэксты, крыніцы і аўтары на дыскус стваральніка артыкула.

6. Аналіз узаемадзеяння тэксту-імпарцёра і тэксту-рэцыпіента, які адлюстроўвае працэс дыялога паміж імі і дыхатамію іх суіснавання. Правядзенне аперацыі дазваляе вызначыць як стаўленне аўтара да інтэртэкстуальнага запазычання (канцэптуальны бок аналізу), так і арганічнасць уключэння інтэксту ў структуру публіцыстычнага артыкула (рэдактарскі бок аналізу). У залежнасці ад мэты, з якой аўтар выкарыстоўвае запазычаны матэрыял ва ўласным публіцыстычным творы, вылучаюцца два механізмы ўзаемадзеяння інтэртэксту і тэксту:

■ **узаемапрыцягненне** - знаходжанне інтэртэкстуальнага і публіцыстычнага дыскурсаў у складаных адносінах, пры рэалізацыі якіх адбываецца набліжэнне, прыцягненне ўласна аўтарскага тэксту да запазычанага матэрыялу і наадварот;

■ **узаемааддаленне** - спецыфічнае сэнсава-фабульнае і сюжэтна-кампазіцыйнае пазіцыяніраванне аўтарскага публіцыстычнага і інтэртэкстуальнага матэрыялаў, пры якім адбываюцца працэсы ўзаемаагаворвання і аддалення дыскурсаў.

7. Вызначэнне **функцый**, якія выконвае інтэртэкст у публіцыстычным дыкурсе. Аперацыя дазваляе вызначыць светапогляднае стаўленне стваральніка тэксту да ўласнага публіцыстычнага твора і акаляючай журналіста рэчаіснасці (канцэптуальны бок аналізу); з пункту гледжання рэдактара, вырашае пытанне адпаведнасці функцыі, якую выконвае інтэртэкст у артыкуле, лексічным сродкам, пры дапамозе якіх яна (функцыя) рэалізуецца ў публіцыстычным дыкурсе. Паводле мадэлі Р. Якабсона, прадстаўленай у артыкуле А. Раманоўскай, можна вылучыць наступныя функцыі:

■ **пазтычную** - паведамлення, якая арыентавана на тое, каб здзівіць або прыцягнуць і засяродзіць увагу чытача на публіцыстычным артыкуле шляхам выкарыстання ў апошнім інтэртэксту;

■ **метамоўную** - якая адлюстроўвае прэферэнцыі і перавагі аўтара публіцыстычнага артыкула ў выбары тых ці іншых інтэртэкстуальных матэрыялаў у залежнасці ад асобы, з якой адбываецца дыялог;

■ **фатычную** - устанаўлення і падтрымання кантакту, дыялагічных адносін паміж чытачом і культурным кантэкстам, які ўзнікае ў артыкуле пры выкарыстанні журналістам інтэртэкстуальных уключэнняў;

■ **эмацыянальна-экспрэсіўную** - адлюстравання праз выкарыстанне інтэртэкстуальных запазычанняў самавыяўлення журналіста ў яго адносінах і ацэнках да паведамлення;

■ **характаралагічную** - падкрэслівання, раскрыцця і развіцця асаблівых рысаў, апісаных у артыкуле рэалій і персаналій шляхам іх суаднясення з пэўнымі інтэртэкстуальнымі адпаведнікамі;

- **сінкрэтычную** - адлюстравання твораў розных відаў мастацтва пры іх намінацыі, упамінанні і апісанні ў публіцыстычным артыкуле;

■ **тлумачальную** - выкарыстанне інтэртэкстуальнага матэрыялу публіцыстам для таго, каб інтэрпрэтаваць, трактаваць, асвятляць сэнс якога-небудзь патэнцыйна незразумелага чытачу месца ўласнага артыкула (гл. Рома новакская 2004, 88).

Інтэртэкст можа выконваць у публіцыстычным артыкуле і шэраг іншых функцый: камунікатыўную, ідэйна-ацэначную, сэнсаўтваральную, канататыўную.

8. Вызначэнне **фрэймавай характарыстыкі** інтэртэксту, адпаведнасці-неадпаведнасці (рэдактарскі аспект аналізу) выкарыстаных журналістам (канцэптuallyны бок аналізу) прэцэдэнтных матэрыялаў пэўнай схеме, сцэнарыю, чаканням і патэнцыйным ведам чытача, якія склаліся ў яго святдомасці і падсвятдомасці, пра тыповую сітуацыю, пра адносіны аб'ектаў рэчаіснасці.

9. Вызначэнне **ступені супадзення** чытацкага і аўтарскага тэкстаў цалкам адпавядае рэдактарскаму боку правядзення аналізу, бо, як адзначае даследчык В. Мілавідаў: «Успрыманне рэцыпіентам тэксту, які ўзыходзіць да знешнетэкставых структур і якасна адрозніваецца ад яго ўласных выклікае або канфлікт, або прафанацыю аўтарскага варыянту твора, яго якаснае інтэрпрэтацыйнае скажэнне» (Міловицов 1998, 61-62). Роля рэдактара пры гэтым заключаецца ў прывядзенні моўных карцін свету журналіста і чытача да дыялога. Вылучаюцца тры ступені супадзення чытацкага і аўтарскага тэкстаў:

■ **адноснае** - аўтарская моўная карціна свету і карціна свету чытача адносна супадаюць, рэцыпіент інфармацыі інтэрпрэтуе пададзены факт адэкватна, адпаведна закладзенай журналістам мастацкай задуме;

■ **частковае** - канцэптuallyныя ўстаноўкі публіцыста і чытача ў нека-торых поглядах на жыццё і свет супадаюць, але гэта супадзенне мае частковы характар, бо паміж донарам і ўспрымальнікам інфармацыі з-за аб'ектыўнага разыходжання гарызонтаў успрымання не адбываецца паўна-вартаснага дыялога;

■ **несупадзенне** - чытацкая і аўтарская моўныя карціны свету не маюць пунктаў дотыку, успрымальнік інфармацыі не разумев пададзенага публіцыстам факта або памылкова інтэрпрэтуе, дэфармуе ці нават прафануе факт маўленчай рэчаіснасці, ствараючы новыя, не закладзеныя журналістам сэнсавыя структуры і псеўдарэаліі.

10. Вызначэнне наяўнасці штампаў выкарыстання інтэртэксту. Аналіз частотнасці таго ці іншага інтэртэкстуальнага элементу ў публіцыстычным дыскурсе дазваляе высветліць, наколькі ён захаваў і ці можа зараз рэалізаваць свае экспрэсіўныя якасці. На гэты конт даследчык А. Цікоцкі адзначае: «...штамп па сваім паходжанні - былая метафара, яго трэба разглядаць як негатыўную з'яву» (Цікоцкі 2003, 4). Аналіз штампаў дазваляе зрабіць высновы наконт стаўлення журналіста да выбару тых ці іншых інтэртэкстуальных сродкаў, што ў сваю чаргу спрашчае працэс іх рэдагавання.

Існуюць чатыры ступені штампаванасці інтэртэксту: **высокая** (інтэртэкст сустракаецца ў беларускіх СМІ даволі часта); **сярэдняя** (інтэртэкст часам магчыма сустрэць у публіцыстычных артыкулах сучасных беларускіх СМІ); **нізкая** (падобныя прыклады інтэртэкстуальных элементаў амаль не сустракаюцца ў беларускім публіцыстычным дыскурсе); **нулявая** (інтэртэкст падобнага тыпу не магчыма знайсці ў мове публіцыстычных артыкулаў сучасных беларускіх СМІ).

Вылучэнне шэрага аб'ектыўных навуковых крытэрыяў ацэнкі адпаведнасці выкарыстання аўтарам інтэртэкстуальных адзінак іх чытацкаму ўспрымання было выклікана вялікай колькасцю спасылак на прэцэдэнтныя тэксты ў сучасных беларускіх друкаваных сродках масавай інфармацыі і камунікацыі.

Прафесійная рэдактарская дзейнасць накіравана на спасціжэнне задумы і ідэі стваральніка тэксту, аналіз моўных сродкаў, пры дапамозе якіх яны (задум і ідэя) рэалізуюцца ў ім (тэксце), з наступным прывядзеннем да парадку формы і зместу твора. Усебаковая дасведчанасць рэдактара, складнікамі якой з'яўляюцца вышэйшая адукацыя, бездакорнае валоданне

абедзвюма дзяржаўнымі мовамі (беларускай і рускай), здольнасць арыентавацца ў грамадска-палітычным жыцці і сацыяльных праблемах Рэспублікі Беларусь і іншых краін, веданне дасягненняў сучаснай айчынай і замежнай навукі, а таксама творчы характар уласнай працы, дазваляе яму даваць аб'ектыўную ацэнку адпаведнасці сродкаў моўнай выразнасці, у прыватнасці інтэртэкстуальных адзінак, якія выкарыстоўвае аўтар, іх далейшаму чытацкаму ўспрыманню.

Канцэптуальнасць характару аўтарскага ўключэння ў структуру твора інтэртэкстуальных адзінак з'яўляецца цікавым аб'ектам навуковага аналізу, правядзенне якога дапамагае вызначыць ролю чужога тэксту ў працэсе стварэння аўтарам уласнага твора як выніку яго (аўтара) разумова-маўленчай дзейнасці.

Абавязковымі ўмовамі фарміравання, інтэрпрэтацыі і адлюстравання грамадскай думкі з'яўляюцца наладжванне двухбаковых сувязяў і далейшая падтрымка дыялога паміж донарам і рэцыпіентам інфармацыі. Узаемапаразуменне журналіста і спажыўца інфармацыі магчыма толькі пры перакрыжаванні альбо наяўнасці пунктаў дотыку ментальных сістэм гэтых суб'ектаў камунікацыі (гл. Іўчанкаў-2003, 93-95).

Распрацаваная схема правядзення рэдактарска-канцэптуальнага аналізу ўключэння ў структуру публіцыстычнага твора элементаў інтэртэксту можа быць выкарыстана супрацоўнікамі СМІ: журналістамі для развіцця ўласнага таленту і рэдактарамі - пры ўдасканалванні аўтарскага рукапісу.

ЛІТАРАТУРА

Арнольд И.В. Проблемы интертекстуальности // Вестн. СПбГУ. Сер. 2. История. Языкознание. Литературоведение. СПб., 1992. Вып. 4. С. 53-61.

Зелянко С.В. Интэртэкст у публіцыстычным маўленні. Да пастанойкі праблемы // Пачатковая школа. Мн., 2006. № 4. С. 13-16.

Іўчанкаў В.І. Дыскусія беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту. Мн., 2003.

Миловидов В.А. Текст, контекст, интертекст: Введение в проблематику сравнительного литературоведения. Тверь, 1998.

Романовская А. А. Интертекстуальность в функциональном выражении // Лингвистика и постмодернизм: Материалы докладов науч.-теорет. конф., Минск, 20-21 окт. 2003 г. / Отв. ред. А.В. Зубов. Мн., 2004. С. 87-89.

Сметанина С.И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века). СПб., 2002.

Цікоцкі А.М. Стылістыка газетных жанраў. Мн., 2003.

Паступіў у рэдакцыю 02.02.07.

Сяргей Віктаравіч Зелянко - аспірант кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання. Навуковы кіраўнік - доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання В.І. Іўчанкаў.